

ניחא

לחקר הלשון העברית ולשונות סמוכות

כינון

לחקר הלשון העברית ולשונות סמוכות

[העברית ואחיותיה]

עורכת

יהודית הנשקה

יא

תשע"ה

מכון בן-צבי לחקר
קהילות ישראל במזרח

החוג ללשון העברית
אוניברסיטת חיפה

כרך זה יוצא לאור באדיבותם של הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת חיפה
ושל משרד החינוך – המזכירות הפדגוגית, המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח

המערכת:
מאיר בראשר
תמר צבי
דלית אסולין

עריכת לשון: סמדר כהן
הפקה: יהודית לובנשטיין-ויצטום
סדר ועימוד: יהודית שטרנברג
דפוס: גאלה קדם דפוס, א.ת. קדימה-צורן

ISSN 1565-1967

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת חיפה ולמכון בן-צבי
להזמנות: יד יצחק בן-צבי, ת"ד 7660, ירושלים 9107601
טל: 02-5398833; bookstore@ybz.org.il

תוכן העניינים

7	פתח דבר
	מגע בין לשונות ומסורות
	משה בר־אשר
11	איכה הייתה קזבלנקה לחצר הקבנה? שי מצא
26	"הנוסח המקורי בשינויים קלים" – האומנם? דוגמה להתאמת טקסט יהודי בערבית לקהל יעד שאינו יהודי
	מיכאל ריז'יק
41	ניקוד קהתי וניקוד ליוורנו: לשון המשנה בדורנו ולשון יהודי איטליה אורה שורצולד
55	לשון תשתית, מגעי לשון, ריבוד חברתי ומשתני לשון
	לשונות היהודים והעברית בת זמננו
	רבקה הלוי
75	"פשוט ברחה לה": פירוש מחדש של מבנה מהמקורות בהשפעת יידיש וסלכית עוז עלוני
99	מפגש הארמית החדשה של יהודי כורדיסטאן והעברית המודרנית – עדות מפיי דוברת ארמית חדשה
	העברית בת זמננו
	דלית אסולין
123	ההתנגדות הקנאית לעברית החדשה במציאות הלשונית בישראל אורי מור ואייבי סישל
133	"יש חופש מדינה בדיבור הזה": העברית הילידית והגשש החיזור
	* * *
	גבריאלה אביגור־רותם
183	מלים, מלים, מלים
189	תקצירים באנגלית

פתח דבר

מחקר הלשון העברית מרובה פנים ומרובה בעשייה. בשנת תשע"ד נתקיים באוניברסיטת חיפה הכינוס "לשונות היהודים והעברית בת-זמננו", שיוחד לתחום חשוב שעדיין הפרוץ מרובה בו, היינו "לשון וחברה". בבסיס הדיון הסוציולינגוויסטי עמדו לשונות היהודים ביחסן לעברית בת זמננו; ואף שבמסגרת זו נדונו לשונות היהודים בכללן, לשונות יהודי ארצות המזרח והמערב המוסלמי וצאצאיהם עמדו במוקד.

כרך יא של כרמלים כולל מאמרים המבוססים על ההרצאות בכינוס הזה וכן מאמרים נוספים העוסקים אף הם בסוציולינגוויסטיקה של העברית ושל לשונות היהודים. רוב המאמרים בכרך עוסקים בסוגיות פרטיות מן הערבית היהודית והלא יהודית, מארמית התרגום ומן הארמית היהודית, מן היידיש והסלכית, מ"לשון הקודש" וממסורת העברית באיטליה. מאמר אחד מציג מבט סוציולינגוויסטי כללי ורחב על העברית בת זמננו, ומאמר נוסף תורם עיון חדש על הבחירות הלשוניות והחברתיות של הלשון ה"גששית". את הכרך חותמת הסופרת גבריאלה אביגור-רותם, אשר הקשבה למילים ויצירה בהן הן מיסודות אֶמנותה. מסתה מספקת מבט לא שגרתי על הלשון העברית לרבדיה.

תקוותי שעיסוק מגוון זה בסוציולינגוויסטיקה של העברית, על רקע העיון בלשונות היהודים, יקדם את המשך המחקר והעשייה בתחום חיוני זה.

כרך זה לא היה רואה אור לולי שני ידידים גדולים של כרמלים: הפרופסור ראובן שניר, דָקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת חיפה, והפרופסור מאיר בר-אשר, ראש מכון בן-צבי בשנים תשע"ד-תשע"ה. תמיכתם הנמרצת והעקבית היא שהביאה אותנו לברך על המוגמר.

אני מבקשת להודות לחברי מערכת כרמלים שהיו שותפים פעילים בגיבוש מדיניות כתב העת ובניתוב דרכו. תודה לד"ר יהודית לובנשטיין-ויצטום, המזכירה האקדמית במכון בן-צבי, על התמיכה והסיוע במאור פנים ובנפש חפצה. תודות הרבה ראויות לגב' סמדר כהן, עורכת הלשון, אשר עשתה מלאכתה בקפדנות ובידענות. תודתי נתונה אף לגב' יהודית שטרנברג על סידור ועימוד הכרך בזריזות ובמקצועיות.

יהודית הנשקה

לשון תשתית, מגע בין לשונות, ריבוד חברתי ומשתני לשון*

אורה (רודריג) שורצולד

א. לשון תשתית, מגע בין לשונות ושינוי לשון¹

לשון היא מהות דינמית הפושטת צורה ולובשת צורה במרוצת השנים. רוב לשונות העולם מתפתחות בשלבים. הדיבור והכתיבה משתנים בהדרגה בכל חבל ארץ שהלשון מאחדת בו את האוכלוסייה. ראשית, הדיבור משתנה. הכתיבה משתנה בעקבות שינויי הדיבור, ברם היא שמרנית מן הדיבור. גם לשונותיהן של חברות אורליות שאין בהן מערכות כתב וכתוב משתנות בהדרגה. אותן חברות יוצרות ספרות ענפה בשירה, בסיפורי עם, בפתגמים ובמשלים, וסגנון הסוגות הספרותיות האלה שונה מלשון הדיבור, גם אם איננו כתוב. הוא בדרך כלל שמרני יותר מן הדיבור המתפתח והולך.

מעטות הן חברות הדיבור החיות בכידוד ללא מגעים עם חברות אחרות, ואם נוצר קשר עם חברות אחרות, הרי הוא לצורכי תחרות, מלחמה, כיבוש וכיוצא באלה, דברים הגורמים אברות כבודות לאחת מחברות הלשון. מן המאה התשע-עשרה ואילך ביקשו חוקרים לתאר את תכונות לשונותיהם של שבטים נידחים באמריקה ובמקומות אחרים בעולם כדי לעמוד על מאפייני לשון מהותיים וללמוד על התפתחות לשונות העולם. עד היום נאספים חומרים כאלה על קבוצות דוברים באוסטרליה, באיי האוקיינוס השקט ובמקומות אחרים.

רוב לשונות העולם אינן מבודדות. מלחמות וכיבושים, יחסי מסחר, קשרי תרבות, קשרים פוליטיים בין מדינות (בהם נישואים בין בתי מלוכה מארצות שונות), הגירה מרצון ובכפייה – כלומר גירוש, ומגעים עם שכנים דוברי שפות אחרות מביאים להשפעות ניכרות בין הלשונות. ההשפעות יכולות להיות סמויות וגלויות. עדויות לכך נמצא בהיסטוריה הארוכה של המזרח התיכון ושל עמי כל יבשות העולם.

* מאמר זה הוא עיבוד של ההרצאה שנשאתי ביום העיון "לשונות היהודים והעברית בת-ימינו" באוניברסיטת חיפה בכ"ו בטבת תשע"ד (29.12.2013).

1 לדיונים בנושא ראה למשל ספיר, 1921; בלומפילד, 1933; פישמן, 1972; דואונס, 1984; בודין, 1992; רומיין, 2000; אקמג'ין ועמיתים, 2001; לאבוב, 2001; תומסון, 2001; אמון ועמיתים, 2005 ואחרים.

העברית מעולם לא הייתה מן הלשונות שהתפתחו בבידוד, ובהיסטוריה שלה ניכרות התפתחויות רבות בכל אחד מרובדי הלשון, שרבות מהן נובעות מן המגעיים עם לשונות אחרות.² העברית שבמקרא אינה עשויה מקשה אחת. לשון השירה שבמקרא מעידה על תופעות לשון קדומה שנשמרה בעל פה ככל הנראה, וכשהחלו לכתבה נאחזו בנוסחותיה המסורתיות ולא שינו אותן. אנחנו מניחים שאברהם אבינו דיבר עברית, אבל אפשר שתשתית לשונו הייתה מבוססת כבר גם על הלשונות שדוברו בארם-נהריים, ארץ מוצאו, והקשר עם אותן לשונות של ארם-נהריים נמשך בשל נישואי בני משפחת לבן הארמי (רבקה, רחל, לאה) עם בניו (יצחק, יעקב). לשון הפרוזה המקראית אף היא עברה שינויים, וניכרים הבדלים בין לשון הסיפר ולשון הדיבר בה, בין לשון המסגרת לבין לשון הדיבור הישיר. יתר על כן, יש הבדלים בין הספרים המוקדמים למאוחרים. במוקדמים נמצא עקבות של המצרית הקדומה והארמית הקדומה, במאוחרים ניכרת השפעת ארמית מאוחרת יותר, אכדית ופרסית בעקבות הגליית תושבי ישראל ויהודה לשטחי ארם-נהריים. חלק מן ההשפעות תנייניות: מן האכדית לארמית ומן הארמית לעברית. עוד יש הבדלים במקרא בין הלשון הצפונית לבין לשון מרכז הארץ שכל הנראה הושפעה מן העמים-השבטים השכנים.

גם העברית בתקופת חז"ל עברה תמורות, שהרי השתמשו בה במשך תקופה ארוכה. לשון פתגמי מסכת אבות משמרת צורות לשון שאינן שכיחות בשאר מסכתות המשנה בגלל אופיין הפתגמי.³ לשון המשנה שונה מלשון מדרשי ההלכה והאגדה, וכן יש שוני בינה לבין הלשון המובאת בתלמוד.⁴ השפעות של הארמית, של היוונית ושל הלטינית נותנות את אותותיהן בטקסטים של לשון חכמים.

הוא הדין בעברית של תקופת הביניים. עברית זו משקפת כל מיני סוגות וסוגים, ובכולם ניכרת השפעת הלשונות שהיהודים היו במגע אתן. גושן כתב למשל על העברית המשוערבת – העברית שנכתבה בהשפעת הערבית.⁵ בצר מצא בלשון השו"ת הבדלים בין קהילות ספרד לקהילות אשכנז הנובעים מלשונות הסביבה שגרו בה הרבנים.⁶ יש מחקרים על כך שלשון רש"י שונה מלשונם של פרשנים אחרים.⁷ פייטני ארץ ישראל חיברו את פיוטיהם בסגנון אחר מזה של פייטני ספרד ועוד.⁸

הרכיב העברי בלשונות היהודים מעיד אף הוא על השפעת לשונות הסביבה ועל השפעת

2 אינני מפרטת כאן מחקרים על השפעות לשונות זרות על העברית לתקופותיה, כי הם רבים מספור. דוגמות אחדות אפשר למצוא בספרי ההיסטוריה על הלשון העברית, כגון בספריהם של קוטשר (1982) ושל סאנס-בדיליוס (1993), וב"פרקים בתולדות הלשון העברית" (יחידות 1-11, האוניברסיטה הפתוחה 1994-2004).

3 ראה למשל שרביט, תשס"ו.

4 ראה למשל סגל, תרצ"ו; אפשטיין, תשכ"ג, תשמ"ד, תש"ס; בר-אשר, תשס"ט.

5 ראה גושן-גוטשטיין, תשס"ו.

6 ראה בצר, תש"ן.

7 ראה למשל אבינרי, ת"ש-תש"ך; גרינברג, תשמ"ג; שטיינפלד, תשנ"ג.

8 ראה למשל יהלום, תשמ"ה; בר-תקוה וחזן, תשנ"ז-תשס"ב; דישון ורפאל, תשס"ז.

גורמים אחרים. לכאורה, לכל היהודים היה מאגר אחד של טקסטים שמהם קראו ושאותם למדו, ואף על פי כן כל קהילה בכל מקום מושב בררה לה מילים מסוימות והשתמשה בהן, ומילים אחרות לא נבחרו בה. מילים תלויות דת ותרבות נשאבו ראשונות, הן קשורות למחזור השנה היהודי ולמחזור החיים של האדם, והן דומות בלשונות היהודים, אבל גם מילים אחרות נבחרו באופן ייחודי לכל אחת מלשונות היהודים. וגם כשנבחרו מילים שוות בכל הקהילות, מעתקי ההגייה והמשמעות לא היו שווים, והושפעו מלשונות הדיבור של היהודים בהן. כך למשל המילה מזל זכתה להגיית שונות: mazál אצל דוברי הספרדית היהודית והארמית החדשה, mázl אצל דוברי היידיש, mazzál בערבית יהודית, אבל גם mazzál בתוניס ובעיראק ועוד. עוד שימשה המילה בכמה קהילות בצורה מותכת, כל קהילה בדרכה: malmazal~malmasal הוא ביש מזל באיטלקית יהודית, dezmalazádo~desmalazádo בספרדית יהודית, šlimazl ביידיש, mazzalèw kimá בארמית של כורדיסטן ובערבית היהודית של עדן.⁹ בד בבד עם הצורות האלה, השתמשו בצירוף העברי מזל רע באותה משמעות. ההגייה במכפל העיצור ברכיב העברי נמצאה בלשונות שהמכפל היה שכיח בהן גם בלשונות האם; במקומות שמכפל העיצורים בטל בהן, לא נמצאה הגיית המכפל גם במילה העברית. גם הטעמת המילה העברית הלכה בעקבות ההגייה של לשון האם. בלשונות שההטעמה בהן הייתה מלעילית ושהברות לא מוטעמות נשלו בהן, כמו ביידיש, הגייה זו השפיעה גם על דרך קבלת המילה העברית. במקומות שהייתה בהן הגיית עיצורים לועזיים ונחציים נתקיימה ההגייה הזאת בפי היהודים ללשונותיהם, ואילו במקומות שלא הייתה בהם הגייה כזאת, הם לא נהגו או הוּמרו ברכיבים אחרים (השוו mišpóxe~mišpúxe ביידיש ל־mišpaxá~mispaxá בספרדית יהודית ובאיטלקית יהודית, məšpaḥá בתוניס ו־mišpaḥa~mišpaḥe בכורדיסטן).

רבים דנו בתחיית הלשון העברית בדיבור ובהפיכתה ללשון אופפת כול.¹⁰ אין לראות בתחייה בדיבור נס, כי לא נס היה כאן אלא קודם כול צורך חברתי ראשוני ומאוחר יותר גם צורך אידאולוגי ופוליטי. במשך הדורות שימשה השפה העברית לשון תקשורת בכתב בין בני קהילות שלשונות דיבורם היו שונות. בארץ ישראל היה גם יישוב יהודי שאיגד יחידים וקהילות מגוונות: דוברי ערבית מקומית היו צריכים לקיים תקשורת עם יחידים דוברי ערבית יהודית שבאו מסוריה, מעיראק, מצפון־אפריקה וממחוזות אחרים. מאז גירוש ספרד ישבו גם דוברי ספרדית יהודית בארץ ישראל בערים הגדולות – בירושלים, בחברון, בצפת ובטבריה. מקהילות הבלקן נהגו יחידים לעלות לישראל ולהתיישב בה, וגם דוברי יידיש ולשונות יהודים אחרות הגיעו לישראל כיחידים לפני העליות הגדולות בעקבות התעוררות

9 הדוגמה מכורדיסטן ומעדן על פי ממזן (תשע"ג, עמ' 345). הדוגמה להלן בעניין "משפחה" נמצאת אף היא שם (עמ' 392).

10 ראה למשל קוטשר, 1982, עמ' 183-196; הרשב, תש"ן; מורג, תש"ן; סאנס־בדיליוס, 1993, עמ' 267-287; אגמון־פרוכטמן ואלון, תשנ"ה; שור, תשנ"ו; יורעאל, תשס"ב; אפרתי, תשס"ד; רשף, תשס"ט, 2012; אלדר, תש"ע; בר־אשר, תשע"ב ואחרים.

הצינונות. לשון הלימודים של בני כל הקהילות הייתה עברית. במשך דורות זו הייתה הלשון שבה למדו לקרוא, בדרך כלל לצרכים ליטורגיים – לצורכי תפילה וקריאה בתורה. מקצת הלומדים התמידו בלימודם והתקדמו לשינון המקורות הקלסיים האחרים – המשנה, הגמרא, ספר הזוהר והפרשנויות המקראיות והתלמודיות. ההירברות בין בני הארץ חייבת הייתה להיות בעברית, כי זו הייתה הלשון המשותפת לכולם. איש איש הגה עברית עד אז במסורת ההגייה המקובלת עליו בקריאת הטקסטים הליטורגיים. לו התבקשו לקרוא את המשפט "ראיתי שיש הרבה ספרדים ואשכנזים בציבור" היינו עדים להגייה אחרת בפי כל אחת מהקהילות:

יוצאי איטליה:

raíti šeyeš arbé sefaradím veaškenazím batsibúr

יוצאי הבלקן:

raíti šeyeš arbé sefaradím veeškenazím basibúr

יוצאי תימן:

rá'íṯi šayyeš harbe s^afáradím w^eēšk^anázim baššibúr

יוצאי עירק:

ra'íti šeyeš harbe sefaradim w/veaškenazim baššibur

יוצאי אשכנז:

Ráisi šeeyš haRbey sfáRdim ve'aškenázim batsibuR

הבדלי ההגייה נובעים מן הדרך המסורה לדוברים מקריאת המקרא וממסורת התפילה. ההבדלים ניכרים בהגיית הרי"ש, הה"א, התי"ו הרפה, הדל"ת הרפה, הווי"ו, הצד"י, המכפ"ל, הקמץ, הסגול, השווא וההטעמה. היו עוד הבדלים ביניהם בהגיית טי"ת וקו"ף שאינם מודגמים במשפט הזה. הצורך בהידברות הביא אותם לאיחוד המסורות לכלל הגייה אחת שהתאימה לכולן. לשונות התשתית שלהם הן שעיצבו את ההגייה הישראלית הנוהגת היום. העיקרון שאני רואה בהתגבשות העברית הישראלית הוא עקרון המכנה המשותף הנמוך, ואחזור אליו בהמשך דבריי.¹¹

ב. ריבוד חברתי¹²

המונח "ריבוד חברתי" הוא מושג בסוציולוגיה. בכל חברה יש מדרג (הייררכייה) מסוים, היוצר מעין פירמידה. בחלק הרחב של הפירמידה נמצאים רוב האנשים, ככל שעולים במעלה הפירמידה, מספר האנשים קטן והולך עד שמגיעים לחלקה העליון.

11 הרצאה שנושאה "עקרון המכנה המשותף בהתגבשות העברית ובהתפתחותה" נשאתי בכינוס הפרופסורים לעברית (NAPH) שהיה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב בכ"ז בסיוון תשע"ד (25.06.2014). המאמר המבוסס עליה עתיד להתפרסם, ראה שורצולד, בדפוס.

12 ספרות ענפה עוסקת בריבוד חברתי, ראה למשל לאבוב, 1966; קיראי, 1973; סונדרס, 1990; אמון

ריבוד חברתי מעיד מלכתחילה על אי-שוויון בחברה. מיקומו של הפרט נקבע לפי הקבוצה שהוא משתייך אליה ולפי הדרך שבה רואים אותו בני החברה האחרים. המיקום נקבע לפי מדדים שונים, ויש לו משמעות ערכית: מיקומו הגבוה של רובד מסוים נחשב "טוב יותר" ביחס לאחרים, ואילו מיקומו הנמוך נחשב "חלש", או "גרוע יותר". יש חברות שבהן המעמד החברתי קבוע ועובר בירושה מהורים לילדיהם, למשל חברת הקסטות בהודו, המעמדות באירופה של ימי הביניים או מקצת המעמדות באנגליה עד היום. לעומת אלה יש חברות שבהן המעמד החברתי אינו קבוע, וכל פרט יכול לעבור ממעמד חברתי אחד למשנהו.

בחברה דמוקרטית ושוויונית אמורה להיות ניעות (מוביליות) בריבוד החברתי, כלומר בן למעמד חברתי אחד יכול לשנות את מעמדו החברתי בהתאם למדדים שקובעת החברה ולעבור למעמד גבוה או למעמד נמוך יותר. ואף על פי כן אין בה שוויון.¹³

הריבוד החברתי בחברה הדמוקרטית נקבע לפי כישורי היחידים והמאמץ שהם משקיעים בהתאם לכישוריהם. המאמץ שהיחידים משקיעים נותן בתמורה שלושה סוגי תגמולים: תגמול כלכלי – יש להם יותר כסף; תגמול של יוקרה – הם נחשבים בציבור בעלי ערך בשל תכונות מסוימות; ותגמול של כוח – הם מגיעים למשרות של שררה.

לפיכך אפשר לראות בפירמידה שלושה צדדים: צד של הכנסה – מן ההכנסה הנמוכה ביותר עד לגבוהה ביותר; צד של יוקרת המעמד – מן הנמוך ביותר, זה שאינו מוערך כלל, עד ליוקרה הגבוהה ביותר;¹⁴ וצד של כוח – מבעל הכוח והשליטה ועד האחרים הכפופים למרותו.¹⁵ כאמור, כל פרט בחברה מתאים את כישוריו ואת מאמציו לדירוג שהוא מבקש להביא אליו את עצמו, ויש הבדלים אישיים בכך. לא כל אחד יכול להיות מנהל מחלקה בבית חולים, ולא כל אחד הופך למיליונר.

אין קושי בקביעת צדי הפירמידה לעניין הכסף והכוח שבמקרים רבים קרובים זה לזה, כמו בפתגם "בעל המאה בעל הדעה" או בדיונים על קשרי הון-שלטון. היחידים הם המשיגים אותם. צד הפירמידה הנוגע ביוקרה הוא הבעייתי, כי חברי הקבוצה הם הקובעים את היוקרה, והקביעה אינה אובייקטיבית. יש מוסכמות חברתיות בלתי-כתובות הקובעות את המדרג הזה, והן משתנות מפעם לפעם ובכך משנות את המדרג. בתקופה מסוימת או בחברה מסוימת

ועמיתים, 2005, כרך שני; דוב, 2013 ועוד ספרים רבים ועשרות אתרי אינטרנט לועזיים; כן ראה האתרים <http://www.ynet.co.il/yaan/0,7340,L-20981-PreYaan,00.html> (25.11.2013), או <http://textologia.net/?p=10906> (25.11.2013) בעברית.

13 זכורה לכול סיסמת העבר בקיבוץ: "כל החברים שווים, אבל יש כאלה שווים יותר". חל מעתק במשמעות המילה שווה: מן שווה במשמעות 'אותו הרבר, בעל אותו ערך' אל 'כדאי, בעל ערך'.

14 אילו מקצועות נחשבים יותר, ואילו מקצועות נחשבים פחות? מה מקומו של המורה בדירוג שבין הדוגמנית לזוכה פרס נובל בישראל? מה מקום הסניטר בבית חולים ביחס לעובדי מחלקת התברואה בעירייה?

15 מורה מחליף, מורה, מנהל, מפקח, מפמ"ר, שר החינוך – הם דוגמה למדרג של כוח במערכת החינוך. סניטר, אחות אחראית, רופא מתמחה, רופא מומחה, מנהל בית חולים – הם דוגמה למדרג של כוח במערכת רפואית.

השכלה נחשבת יוקרתית, ואילו בתקופה אחרת ובחברה אחרת העושר, העצמה הגופנית או מידת הפרסום של האדם הם המעניקים יוקרה לבעליהם.

ההבחנה בין קבוצות אוכלוסייה שונות לצורך דירוגן החברתי נקבעת לפי מדדים אחדים: השכלה, מקצוע, הכנסה, צפיפות לנפש (מספר החרדים בדירה יחסית למספר הנפשות במשפחה) ומוצא אתני. במסגרת הערכות משרד החינוך בישראל בדקו בעבר רק את נתוני האבות באשר להשכלה ולמקצוע; היום שואלים גם על מקצוע האם ועל השכלתה. השכלה גבוהה היא ערובה להכנסה גבוהה במקרים רבים, ולהפך השכלה מעטה – להכנסה דלה. לבעלי הכנסה גבוהה יש יותר סיכויים להגיע להשכלה גבוהה יותר ולפיתוח כישוריהם. לבעלי הכנסה נמוכה הסיכויים להגיע להשכלה גבוהה לצורך פיתוח כישוריהם נמוכים, אלא אם כן מאתרים אותם כבעלי כישרונות, וגופים חיצוניים תומכים בהם מבחינה כלכלית לצורך לימודיהם והכשרתם.

במשך שנים רבות שימש המוצא האתני של ההורים מדר חשוב במדינת ישראל לקביעת המעמד החברתי (בדומה להבחנה בין שחורים ללבנים בארצות הברית): יוצאי ארצות ערב קיבלו דירוג נמוך משקיבלו יוצאי ארצות אחרות. רבים מבני עדות המזרח נחשבו בני מעמד נמוך והוגדרו טעוני טיפוח. מעמדם החברתי-כלכלי היה נמוך, וגם מעמדם הפוליטי היה חלש. במחקר שעשיתי בשנות השבעים של המאה העשרים מצאתי שנישואים בין-עדתיים היו מעטים, והיה קשר ברור בין טעוני טיפוח ומבוססים לבין המוצא העדתי: מ-89 תלמידים ששני הוריהם נולדו באחת ממדינות ערב, 66 הוגדרו במשרד החינוך טעוני טיפוח, ורק 23 – מבוססים; רוב המבוססים התגוררו ברמת גן או ביישובים מבוססים אחרים. מ-27 התלמידים שהוריהם לא נולדו בישראל ולא באחת ממדינות ערב, רק 3 הוגדרו טעוני טיפוח ויתר 24 התלמידים הוגדרו מבוססים. מ-19 הילדים ששני הוריהם היו ילידי ישראל, רק 4 הוגדרו טעוני טיפוח והיתר – מבוססים.¹⁶

האם משתנה הדת רלוונטי לריבוד החברתי? באופן עקרוני לא, אבל נמצא שבחינוך הדתי היו בעבר יותר תלמידים בני עדות המזרח מאשר בני עדות אחרות.¹⁷

השינוי ביחס לבני עדות המזרח החל בפועל בראשית שנות השמונים של המאה העשרים, אם כי תנועת "הפנתרים השחורים" של בני עדות המזרח סללה כבר בשנות השבעים את הדרך לשינוי ההתייחסות אליהם. בשנת 1981 הקים אהרן אבוחצירא את תנועת תמ"י – התנועה למסורת ישראל, ואף שלא הייתה לה עדנה במשך שנים רבות, היא הייתה הזרז להקמת תנועת ש"ס – ספרדים שומרי תורה. המעמד הפוליטי שזכתה לו התנועה במשך שנים הביא לזקיפת ראשם של בני עדות המזרח. היום יש הרבה יותר בני עדות המזרח בעמדות הכוח (בפוליטיקה ובצבא, למשל) ובעמדות הכסף, ולכן השתייכות העדתית היום כבר אינה מעידה על מעמד חברתי נמוך. השתנו גם המגמות במערכת החינוך, ומסורות העדות

16 ראה שורצולד, תשמ"א, עמ' 84.

17 ראה תוצאות מחקרו של י' שורצולד (תש"ן, עמ' 114).

זכו להכרה בחשיבותן. כך למשל, בני עדות המזרח שלמדו בבתי ספר דתיים או בישיבות של יוצאי אשכנז שוחררו בחגים לבתיהם, כדי שימשיכו לשמר את נוסח התפילה שלהם ולא יאמצו את נוסח התפילה האשכנזי. נוצרו אפוא פתיחות וקבלה של מסורות אחרות ושל מנהגים שאינם שייכים לקבוצת יוצאי אשכנז. ולמרות זאת, אחת לכמה חודשים שב ומתעורר הדיון בעניין ההפליה כלפי עדות המזרח ובעניין מעמדם בחברה. נושאים אלו נידונים גם בעיונים אקדמיים וגם בעיתונות הפופולרית.¹⁸

כפי שטענתי לעיל, הריבוד החברתי קובע את היוקרה של בני המעמדות השונים בחברה. מכיוון שבשנותיה הראשונות של המדינה המדיניות הייתה לפזר את העולים החדשים ביישובים מרוחקים מן המרכז כדי ליישב את הארץ, יצא שבכיוונים כאלה התערבו בני עדות המזרח, יוצאי ארצות ערב, עם בני קהילות שעלו מארצות אחרות. גם תהליך זה הביא לריבוד חברתי חדש: בני מרכז הארץ ראו את עצמם נעלים מבני הפריפריה.¹⁹ אבל גם באותם מקומות שבשוליים היו שראו עצמם עליונים על בני קבוצות אחרות.²⁰ בני המקום קובעים בעצמם עליונות של יוקרה בריבוד החברתי, לפחות מבחינה ערכית, אם כי הכול יחסי. רבים מבני היישובים הללו לא הצליחו להיחלץ ממעגל העוני, וגם בניהם נותרו באותו מעמד חברתי נמוך. מעטים יצאו משם והשתלבו במעמדות חברתיים אחרים.

ג. משתני לשון

דנתי בסובסטרט – לשון התשתית, בלשונות במגע ובריבוד החברתי. אתמקד עתה בתופעות הלשון המותנות בגורמים החברתיים שנידונו לעיל.

כאמור, לשונות התשתית של היהודים שהחלו בדיבור העברי בארץ ישראל תרמו לגיבושה של הגיית עברית ימינו. הספרדים דוברי הספרדית היהודית בארץ קדמו לבני העליות מארצות אירופה, הם היו רבים יחסית ובעלי מעמד חברתי עליון באותו זמן. הם אימצו את הדיבור העברי במסורתם, ודיבורם שימש נורמה שאומצה גם בקרב בני העליות מאשכנז. בבוא

18 לעיונים אקדמיים אחרים ראה סמוחה, 1984, 2009; הרצוג, 1986; שנהב, 2003; שטרית, 2004 ואחרים. ולהדגמה מן העיתונות ראה שני מאמרים שהתפרסמו בזמן האחרון במוסף "הארץ": האחד, "עשו להם בית ספר" – על בתי ספר קדמה למזרחיים (18.07.2014, עמ' 26-37), והאחר, "זה מתאים לאשכנזים, המוזיקה הזאת" – על מפגש פסיכולוגים עם אנשי שדרות (10.07.2014, עמ' 44-47). וראה עוד קטעי עיתונות באתר http://www.ranaz.co.il/categories/cat_8_14_1.asp.

19 אותו יחס קיים עד היום אצל בני תל אביב ביחסם לחוב"תים – בני חולון ובתי"ם, או לחיב"רים – בני חולון, יפו, בתי"ם וראשון לציון, כלומר אל כל מי שאינו צפוני (במלעיל). כל השאר הם דרומים (במלעיל).

20 הנה ציטוט מכתבה של אהרן לפידות בעיתון "ישראל היום" על מופע הסטנדרט-אפ ("מִצְחָק", על פי האקדמיה ללשון העברית) של צביקה הדר: "הקטע על משפחתו – המשפחה הרומנית היחידה בשכונה, המוקפת משפחות מרוקאיות – קורע. הוא מתמרמר על רגשי העליונות של יוצאי צפון-אפריקה כלפי 'דרום בוקרשט' בתחום המאכלים, ומתאר באופן חד את האימהות המבשלות ואת הלוקאל-פטריוטי של כל מבשלת למתכונה ולמטבחה" (26.11.2013, עמ' 41).

העליות מאירופה השתנה המאזן הדמוגרפי בארץ, בני אשכנז הפכו להיות העילית בריבוד החברתי, ושאר בני הארץ השתדלו לאמץ את דיבורם, בהם גם בני עדות המזרח.

ההטעמה המקראית שנהגה ברכיב העברי בספרדית היהודית, באיטלקית היהודית ובערבית היהודית של עיראק עיצבה את ההגייה הנוהגת בעברית בת זמננו. ואף על פי כן נותרו איים של הגייה מלעילית במילים לא משולבות בעברית,²¹ מקצתן כמו בהגייה היידית. מערך חמש התנועות של מסורת ספרד הוא שהתקבל ונפוץ, לא מסורת תימן וגם לא מסורת אשכנז, אם כי נותרו כמה איי דיפתונגים כמסורת אשכנז (למשל בהגיית האות פ"א [pey] או בהגיית המילה תה [tey]). המכנה המשותף הוא שהתקבל אפוא בהגיית התנועות.

מערכת העיצורים שהשתלטה בדיבורם של מחיי העברית התאימה בעיקרה גם למסורת דוברי הספרדית היהודית, למעט הגיית הצד"י, וגם למסורת דוברי היידיש, למעט הגיית התי"ו הרפה, אך לא למערכת העיצורים של יוצאי עיראק, מרוקו או תימן. צדק בלנק, שהקליט דוברים בשנות החמישים של המאה העשרים, במיוני העברית הישראלית של ילידי הארץ בשנות השישים, כשהבחין בין הגייה מזרחית – שהוא כינה Arabicized, להגייה שהוא כינה Ashkenazoid או אשכנזית-כללית, שכאמור, אינה בהכרח אשכנזית, כי רבים מבני עדות המזרח אימצו אותה בדיבורם.²² מה שנבחר בסופו של דבר במערכת העיצורים הוא המכנה המשותף הנמוך, המצוי בכל עדות ישראל. לכן מכפל בגדכפ"ת נותרו רק שלושה ביצועים הפוליטיים. [p]-[f], [k]-[x], [b]-[v], וכן נעלמה הגיית העיצורים הנחציים.

במחקר משנות השבעים של המאה העשרים על ההגייה המזרחית בקרב בני הדור הצעיר בישראל, ילידי הארץ, נמצא שמי שחיו בסביבת טעוני טיפוח, שימרו את ההגייה הלועזית של החי"ת והעי"ן. רי"ש חודל-שונית נמצאה מעט בפי בנים, רובם בנים ליוצאי תימן. יוצאי עדות המזרח שחיו בסביבת מבוססים איבדו את כל אלה לחלוטין.²³ בוויכוח בין חן למורג בשנות השבעים טען חן שההגייה האשכנזית הכללית היא הגיית הדור המשכיל בישראל, ואילו מורג טען שיש גם משכילים מבני עדות המזרח המשמרים את הגייתם המזרחית.²⁴ באותן שנים היו רבים מבני עדות המזרח שהסתירו את מבטאם המקורי; הייתה להם הגייה לְפִית והגייה לְחוץ (גם על פי עדות תלמידיי הבוגרים). זו עדות לרצייה חברתית ברורה שביקשה לטשטש את מאפייני המוצא המזרחי כדי להתקבל לחברת המבוססים. היום, בגלל עלייתם הפוליטית של בני עדות המזרח לחי"ת ולעי"ן הלועזיות ולרי"ש החודל-שונית יש עדנה.

ברם לשונות התשתית לא השפיעו רק על מערכת הדיבור הפונטית. הן השפיעו גם על אוצר המילים, על הפראזיולוגיה ועל מבני המשפטים. אין מדובר רק באוצר המילים הגלוי, שהוא שאול, דוגמת שמות מאכלים או חלקי לבוש, אלא גם בתרגומי שאילה של צירופים וביטויים

21 מילים לא משולבות הן מילים שאולות, מילות סלנג, מילות משחק ושמות פרטיים; ראה שורצולד, 2013.

22 ראה בלנק, תשי"ז, 1964.

23 ראה שורצולד, תשמ"א, פרק תשיעי.

24 ראה חן, תשל"ב, 1973; מורג, תשל"ג.

מלשונות היהודים. לכאורה, הלבוש עברי, אבל המבנה, דרך ההצטרפות והמשמעות – מקורם בלשונות התשתית ובלשון הערבית שכנתה של העברית. כך לדוגמה הביטוי ראש כרוב, כינוי גנאי לטיפש, אינו אלא תרגום שאילה מן טרונצ'ז' בספרדית יהודית שפירושו 'ליבת הכרוב, טיפש'; וכן הצירוף בלבב את הראש הוא תרגום שאילה מן דרייען א קאפ היידי, והדוגמות רבות.²⁵

לכאורה, רק המערכת המורפולוגית העברית לא נפגעה כל כך מלשונות התשתית, אבל גם בה ננקט עקרון המכנה המשותף הנמוך. המערכת המורפולוגית פשוטה מן המצוי במקורות הקלסיים שלנו. הגזירה המסורגת של שורש ותבנית שכיחה גם היום, ועדות לכך המצאות חביבות של ילדים: "אימא, תשמיכי אותי" (=שימי עליי שמיכה),²⁶ "צריך לבוא מחוגגים לכיתה" (=חגיגים), והרבה מאוד חידושים שחידשו האקדמיה ללשון העברית (נווטן, החסן נייד, קלטת) ואנשים יחידים (מהפך). הגידול הרב בגזירה הקווית, דוגמת חשמלאי, חשמלאות; פרדסן, פרדסנות; חד-סטרי, דו-שלבי, בתר-קונגרס, באמצעות סיומות או תחיליות נובע מהשפעות הלעז על העברית, כפי שהראו מחקרים רבים.²⁷ גם כאן ננקט עקרון הפשטות. בגזירה הקווית אין שינויים רבים מדי בבסיסי המילים, ולכן היא קלה יותר. הסיומות מרובות מן התחיליות, בהמשך לדרך המקורות הקלסיים (השווה ראש-ראשון, מלך-מלכות), והרבה מן התחיליות שאולות ישירות מלשונות זרות (למשל פרו-סמיניריון, פרוטו-שמי, אנטי-דמוקרטי).²⁸

אפשר לומר שהמערכת התחבירית בעברית משולבת. מבנה המשפט מתאים בעיקרו למצוי בלשונות היהודים באירופה – דוברי היידיש, הספרדית היהודית והאיטלקית היהודית – מבחינת סדר הרכיבים הראשיים במשפט – הנושא, הנשוא והמשלימים. ברם יש לזכור שזה היה המבנה החלופי גם במקורות הקלסיים של העברית. לעומת זאת, מבנה הצירוף ממשיך סדר עברי הקדום מצד מקום שמות התואר וכינויי הרמז ומצד מקום הכמתים ושמות העצם (ההרצאה המעניינת הזאת; שתי הרצאות; כל ההרצאות) וכן מצד הפועל ומשלימיו, אם כי גם כאן יש משקל להשפעות הזרות (תלוי ב-; תלוי על-; בוחר ב-; בוחר את-; משקר את; משקר ל-). שימושים שהביאו אתם דוברי לשונות זרות בגלל לשונות התשתית שלהם נעלמו או אוחדו עם הנורמה הקיימת והתפתחו ברבות הימים לצורות קבילות שבני החברה מסכימים עליהן שהן הנאותות בעברית.²⁹

אבל לא רק במערכות הדקדוקיות הפורמליות הדברים ניכרים. לשונות התשתית מתגלות

25 על השפעת לשונות היהודים ראה הנשקה, תשע"ד; שורצולד, תשנ"ג, תשנ"ה; מורג, תש"ן; הרשב, תש"ן.
 26 ראה ברמן ושגיא, תשמ"ב.
 27 ראה למשל בולוצקי, תשע"ג; מוצ'ניק, תש"ס; רביד, 2006; שורצולד, 1998, 2009.
 28 ראה שורצולד, תשס"ט.
 29 כך למשל נעלם השימוש במבנה: * "אכלתי שום דבר מהבוקר", שהשתמשו בו עולים מגרמניה, ומשתמשים בו עד היום דוברי אנגלית.

בהנגנה הישראלית המצויה, בדרכי השיח הנהוגות בחברה – דרכי נימוס, פניות כבוד ועוד – בגובה הקול, במתן זכות דיבור לאחרים ועוד. להלן דוגמות אחדות שיכולות להעיד על שימושי העברית הישראלית, שאפשר שהן נובעות מלשונות תשתית או מהשפעת לשונות זרות.

ישראלים משוחחים נשמעים לדוברי לשונות אחרות כאילו הם רבים בגלל ההנגנה וגובה הקול, אם כי הם משמיעים את דבריהם ללא דיין ודברים.

מילת הקריאה העברית הנימוסית בבקשה רבי-שימושית מאוד, גם כשהיא הגויה *vákaša*, *bakšá* או *vakšá*. משתמשים בה בעת בקשת דברים (תן לי בבקשה) או תחינה (בבקשה אבא), במשמעות 'במטותא, אנא', בעת מסירת דברים (מלצר: בבקשה), בתגובה לאמירת תודה (תודה; בבקשה) ובמשמעות 'בשמחה, ברצון, בחפץ לב, אין בעיה'. בספרות התנאים השימוש השכיח הוא בבקשה מ- לציון בקשת דברים, בדומה לשימושי "תן לי בבקשה [ממך]". מימי הביניים מופיעה המילה בקשה לציון בקשת דברים. ויש לבדוק מאימתי התחיל הנוהג להשתמש במילה בבקשה ככל ההקשרים שהיא מופיעה בהם היום. האם יש כאן השפעה של לשונות התשתית, האם זה חידוש ישראלי מצוי או שגם זה פשוט של המערכת – קבלת רכיב אחד פשוט במקום כמה רכיבים?

הטעמת צירופים כבולים רבים מאוד בעברית נעשית בגובה קול גבוה יותר ברכיב הראשון בצירוף מאשר ברכיב השני, וכך גם בצירופי סמיכות, לדוגמה: שלושת אלפים, אם כי, השולחן ערוך, תכנון לשון ועוד. הנגנה זו מנוגדת בעיקרה להנגנה המסורתית בסמיכות שבה הרכיב השני, בעיקר הסומך, היה בעל ההטעמה הראשית.

העברית הישראלית אינה נוקטת היום לשון נימוס מיוחדת בפניות לבעלי מעמד חברתי גבוה יותר. בראשית המאה העשרים היו עדויות ברורות לפניות כבוד בצורות גוף שלישי (אדוני יכול לראות) או בגוף שני רבים (על פי בקשתכם), שתיהן מבוססות על דרכי נימוס מקובלות בלשונות אירופה.³⁰ דרכים אלו נעלמו מן הדיבור ומן הכתב, ורק בכתי המשפט ובפניות לרבנים עדיין משתמשים בצורות כבוד מעין "אדוני השופט" או "כבוד הרב", אם כי לאחריהן הדיבור בגוף הנוכח.

בשמענו ישראלי דובר ברדיו למשל, אף שאיננו רואים את פניו, אנחנו יכולים לשייכו מיד לקבוצות חברתיות שונות על פי גיל (צעיר, מבוגר),³¹ על פי מין (זכר, נקבה),³² על פי דתיות (דתי, לא דתי)³³ ועל פי מוצא (מזרחי, לא מזרחי; דובר לא ילידי מקבוצות שונות).³⁴ הגיל והמין מזוהים מיד על פי הצליל. הזיהוי נעשה על פי ההבדל היסודי באיכות שפתות

30 ראה רשף, תשס"ב; מוצ'ניק, תשס"ו-תשס"ז.

31 ראה לדוגמה מחקריו של ברמן, 1985, תשנ"ז, 2002; רביד, 1995, תשנ"ז, תשס"ב; דרומי, 1987 ותלמידיהן.

32 ראה על כך סקירתה של מוצ'ניק, 2013.

33 ראה בליבוים, תשע"ב; סרי, תשס"א; קרני, תשס"ד; שלזינגר, תשנ"ו.

34 ראה אופנהיימר ובלביבוים, תשע"ג; הורביץ, תשנ"ח.

הקול של האדם, אבל גם ההנגנה שונה בדיבור הגברים והנשים, ובמקרים רבים היא בולטת ביחודה גם בדיבורם של בני הקהילה הגאה. הדתיות ניכרת לא רק באוצר המילים אלא גם במבנים תחביריים ובהנגנה המושפעת משנות הלימוד בשיבות ומן ההנגנה בעת הדיון התלמודי. המוצא ניכר גם בהגייה וגם בהארכת תנועות שלפני הברות בטעם, לדוגמה 'לא משנה', 'עשרים ושלש'.³⁵

ולבסוף, יישוב העולים החדשים בפריפריה, שהיו להם לשונות תשתית שונות, והמפגש בין קבוצות חברתיות שונות הביא להתגבשות תת־לשונות מקומיות, סוגי להגים המאפיינים את בני הפריפריה, והן שונות מן הלשון המקובלת במרכזי הערים ובפי המשכילים. אלו זוכות לאחרונה למחקרים באשר לביטוייהן בספרות ובדיבור.³⁶ לשונות התשתית של הדוברים באותם מקומות עיצבו את בחירת המילים העבריות, את משמעויותיהן ואת שימושיהן.

ד. סיכום

דנתי בקצרה בהשפעת לשונות התשתית והמגעים בין לשונות על התפתחות הלשון והתגוונותה. הלשון העברית השתנתה מאוד בשנות התחיתה בדיבור בישראל, וקצב השינויים בה רב מקצב השינויים בלשונות רבות בעולם בגלל דרך התחיתה ובגלל גורמים חברתיים שונים. לשונות התשתית עיצבו את גיבושה של העברית הישראלית למרות ידע העברית שבמקורות. הריבוד החברתי הביא להעדפת הגיות מסוימות מאחרות. הריבוד החברתי ועמו הריכוז החברתי של אוכלוסיות עולים באזורים מסוימים בישראל הביאו להתגבשות מיוחדת של תת־לשונות בעברית בהגייה, באוצר המילים והמשמעים, בדרכי ההתבטאות התחבירית ובדרכי השיח.

הלשון העברית ממשיכה להשתנות בהתמדה בהשפעת לשונות זרות, בעיקר האנגלית האמריקנית, ובהשפעת ההתרחקות של דוברי הלשון, שרובם אינם דתיים, מן המקורות הספרותיים העבריים הישנים. כך נוצר מרחק לשון בין הדוברים המבוגרים לבין הצעירים. יתר על כן, הפער החברתי עומד בעינו. בהיבטים סוציולוגיים רבים נכונים ההבדלים בין האוכלוסיות הנמצאות בתחתית הפירמידה מבחינה חברתית-כלכלית לבין מי שבראשה. פערים אלו ניכרים גם בלשון, ויש פעפוע מתמיד מן הלשון שבתחתית הפירמידה אל האוכלוסיות שבראשה. לעברית המתחדשת נוצרת אפוא תשתית חדשה המתגוונת ומחליפה פניה בהתמדה בשל גורמים חברתיים.

35 ראה בולוצקי, תשס"ו.

36 ראה בליבוים, 2010; הנשקה, תשע"ג, 2013.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אבינרי, ת"ש-תש"ך = י' אבינרי, היכל רש"י, א-ד, תל אביב ת"ש-תש"ך
אגמון-פרוכטמן ואלון, תשנ"ה = מ' אגמון-פרוכטמן וע' אלון, פרקים בתולדות הלשון
העברית, יחידה 8, תל אביב תשנ"ה

אופנהיימר ובליבוים, תשע"ג = י' אופנהיימר ור' בליבוים, "ייצוג הדיבור המזרחי בסיפורת
העברית", העברית שפה חיה ו (תשע"ג), עמ' 7-25

אלדר, תש"ע = א' אלדר, "החייאת הדיבור העברי", מְשָׁאֵת אֶהָרֶן: מחקרים בלשון מוגשים
לאהרן דותן, בעריכת מ' בר-אשר וח"א כהן, ירושלים תש"ע, עמ' 525-544

A. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier & P. Trudgill (eds.), = 2005, *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of
Language and Society*, I-II, Berlin and New York 2005

אפרתי, תשס"ד = נ' אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה, ירושלים תשס"ד
אפשטיין תשכ"ג = י"נ אפשטיין, מבוא לספרות האמוראים, ירושלים תשכ"ג
אפשטיין, תשמ"ד = י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות השמיות, בתרגום
צ' אפשטיין, ירושלים תשמ"ד

אפשטיין, תש"ס = י"נ אפשטיין, מבוא לנסח המשנה³, ירושלים תש"ס

A. Akmajian, R. A. Demers, A. K. Farmer & R. M. Harnish, = 2001, *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*,
Massachusetts 2001

בודין, 1992 = W. R. Bodine (ed.), *Linguistics and Biblical Hebrew*, Winona Lake = 1992

בולוצקי, תשס"ו = ש' בולוצקי, "הארכה פרטונית בעברית הישראלית המדוברת", מחקרים
בלשון י (תשס"ו), עמ' 1-7

בולוצקי, תשע"ג = ש' בולוצקי, "עוד על גזירה קווית וגזירה מסורגת במורפו-פונולוגיה
של העברית הישראלית", מחקרים בעברית החדשה ובלשונות היהודים
מוגשים לאורה (רודריג) שורצולד, בעריכת מ' מוצ'ניק וצ' סון, ירושלים
תשע"ג, עמ' 50-59

L. Bloomfield, *Language*, New York 1933 = 1933

בליבוים, 2010 = ר' בליבוים, "מהקלברי פין עד שום גמדים לא יבואו", העברית שפה חיה
ה (2010), עמ' 87-108

בליבוים, תשע"ב = ר' בליבוים, "היהודית ו'ישראלית': עיון לשוני ותרכותי בכתיבתם של
סופרים בני זמננו", בלשונות עברית 66 (תשע"ב), עמ' 43-61

בלנק, תשי"ז = ח' בלנק, "קטע של דיבור עברי ישראלי", לשוננו כא (תשי"ז), עמ' 33-39
 H. Blanc, "Israeli Hebrew texts", *Studies in Egyptology and Linguistics* = 1964, ed. H. B. Rosén, Jerusalem 1964, pp.

132-152

בצר, תש"ן = צ' בצר, תורת הצורות של לשון התשובות במאה התשע-עשרה, עבודת דוקטור,
 אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תש"ן

בר-אשר, תשס"ט = מ' בר-אשר, מחקרים בלשון חכמים, ירושלים תשס"ט

בר-אשר, תשע"ב = מ' בר-אשר, פרקי עיון בעברית החדשה ובעשייה בה, ירושלים
 תשע"ב

בר-תקוה וחזן, תשנ"ז-תשס"ב = ב' בר-תקוה וא' חזן, מסורת הפיוט, א-ד, רמת גן תשנ"ז-
 תשס"ב

R. A. Berman, "The acquisition of Hebrew", *The Crosslinguistic Study* = 1985, ed. D. I. Slobin, New Jersey 1985, Vol. 1,
 pp. 255-371

ברמן, תשנ"ז = ר' ברמן, "עיון ומחקר ברכישת העברית כשפת-אם: ראשית רכישת התחביר
 וצורות השיח", מחקרים בפסיכולוגיה של הלשון בישראל, בעריכת י'
 שימרון, ירושלים תשנ"ז, עמ' 57-100

R. A. Berman, "Children's Lexical Innovations: Developmental = 2002, Perspectives on Hebrew Verb-structure", *Language Processing and Acquisition in Languages of Semitic, Root-Based, Morphology*, ed. J. Shimron, Amsterdam 2002, pp. 243-292

ברמן ושגיא, תשמ"ב = ר' ברמן וי' שגיא, "על דרכי תצורת-המלים וחידושן בגיל הצעיר",
 בלשונות עברית חפ"שית 18 (תשמ"ב), עמ' 31-62

גרינברג, תשמ"ג = מ' גרינברג (עורך), פרשנות המקרא היהודית, ירושלים תשמ"ג
 גושן-גוטשטיין, תשס"ו = מ' גושן-גוטשטיין, תחבירה ומילונה של הלשון העברית שבתחום
 השפעתה של הערבית, בעריכת ש' אסיף וא' מלמד, ירושלים תשס"ו

W. Downes, *Language and society*, London 1984 = 1984

Ch. Doob, *Social Inequality and Social Stratification in US Society*, = 2013, New Jersey 2013

דישון ורפאל, תשס"ז = י' דישון וש' רפאל (עורכים), מטוב ספרד (ביקורת ופרשנות, 30),
 רמת גן תשס"ז

E. Dromi, *Early Lexical Development*, Cambridge 1987 = 1987

הורביץ, תשנ"ח = מ' הורביץ, "היבט סוציולינגוויסטי של לשונות שלובות בלשון הסיפורים של בני עדות המזרח – מקרה 'העבר־בית'", עם וספר י (תשנ"ח), עמ' 56-73
 הנשקה, תשע"ג = י' הנשקה, "על לשון הפריפריה הישראלית – בין שיבוש לשאילה", מחקרים בלשון יד-טו (תשע"ג), עמ' 175-186

הנשקה, Y. Henshke, "Sara Shilo's No Gnomes Will Appear", *Hebrew Studies* = 2013, 54 (2013), pp. 265-284

הנשקה, תשע"ד = י' הנשקה, "מלשונות דיבור ללשון דיבור: לשונות היהודים כמנוף לתחיית הלשון", בלשונות עברית 68 (תשע"ד), עמ' 39-51

הרצוג, 1986 = ח' הרצוג, עדתיות פוליטית – דימוי מול מציאות, תל אביב 1986
 הרשב, תש"ן = ב' הרשב, "מסה על תחיית הלשון העברית", אלפיים 2 (תש"ן), עמ' 9-54
 חן, תשל"ב = מ' חן, "מבטאה של העברית הישראלית", לשוננו לו (תשל"ב), עמ' 212-300, 219

חן, M. Chayen, *The Phonetics of Modern Hebrew*, The Hague 1973 = 1973
 יהלום, תשמ"ה = י' יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ-ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה

יזרעאל, תשס"ב = ש' יזרעאל, "לתהליכי התהוותה של העברית המדוברת בישראל", מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשונות הלשונית בישראל, בעריכת ש' יזרעאל ומ' מנדלסון (תעודה, יח), תל-אביב תשס"ב, עמ' 217-238

לאבוב, W. Labov, *The Social Stratification of English in New York City*, = 1966, Washington DC 1966

לאבוב, W. Labov, *Principles of Language Change, II: Social Factors*, Oxford = 2001, 2001

מוצ'ניק, תש"ס = מ' מוצ'ניק, "דרכי תצורתם של שמות-התואר בלשון הסלנג", ספר רפאל ניר: מחקרים בתקשורת, בבלשונות ובהוראת לשון, בעריכת א' שורצולד (רודריג), ש' בלום-קולקה וע' אולשטיין, ירושלים תש"ס, עמ' 377-389

מוצ'ניק, תשס"ו-תשס"ז = מ' מוצ'ניק, "פניות של ריחוק ופניות של קרבה", העברית ואחייתה ו-ז (תשס"ז-תשס"ז), עמ' 141-161

מוצ'ניק, M. Muchnik, "Gender and Language", *EHL: Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, ed. G. Khan, vol. II, New York 2013, pp. 18-20

מורג, תשל"ג = ש' מורג, "הערות אחדות לתיאורה של מערכת התנועות של העברית המדוברת בישראל", לשוננו לו (תשל"ג), עמ' 205-214

- מורג, תש"ן = ש' מורג, "העברית החדשה בהתגבשותה: לשון באספקלריה של חברה",
 כתדרה 56 (תש"ן), עמ' 70-92
- ממז, תשע"ג = א' ממז, מילון משווה למרכיב העברי בלשונות היהודים על יסוד האוסף
 של פרופ' שלמה מורג (עדה ולשון, לא), ירושלים תשע"ג
- A. Saenz-Badillios, *A History of the Hebrew Language*, = 1993
 Cambridge 1993
- סגל, תרצ"ו = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל אביב תרצ"ו
- P. Saunders, *Social Class and Stratification*, London-New York = 1990
 1990
- סמוחה, 1984 = ס' סמוחה, "שלוש גישות בסוציולוגיה של יחסי עדות בישראל", מגמות
 כח (1984), עמ' 169-206
- S. Smooha, "The Mass-Immigrations to Israel: Comparing the Mizrahi = 2009
 Immigrants of the 1950s with the Russian Immigrants of the 1990s",
Journal of Israeli History 28 (2009), pp. 55-62
- E. Sapir, *Language*, New York 1921 = 1921
- סרי, תשס"א = ב' סרי, "בין לשון הסב ללשון נכדתו: על נוכחות רובדי התרבות היהודית
 בשפת ימינו", פנים 15 (תשס"א), עמ' 32-38
- J. A. Fishman, *Sociolinguistics*, Rowley, Massachusetts 1972 = 1972
- E. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem and = 1982
 Leiden 1982
- M. B. Kiray (ed.), *Social Stratification and Development in the = 1973
 Mediterranean Basin*, The Hague 1973
- קרני, תשס"ד = צ' (משורר) קרני, "הממד הדתי כמאבחן לשוני", דרך אפרתה יא (תשס"ד),
 עמ' 129-147
- D. Ravid Diskin, *Language Change in Child and Adult Hebrew: A = 1995
 Psycholinguistic Perspective*, Oxford 1995
- רביד, תשנ"ז = ד' רביד, "רכישת לשון, תיהלוך לשון ואוריינות: עקרון העקיבות הטיפולוגית",
 מחקרים בפסיכולוגיה של הלשון בישראל, בעריכת י' שימרון, ירושלים
 תשנ"ז, עמ' 101-118
- רביד, תשס"ב = ד' רביד, "ניצני ההיצג הדבור והתפתחותם ברכישת השיח העיוני", בלשנות
 עברית 50-51 (תשס"ב), עמ' 95-120
- D. Ravid, "Word-level Morphology: A Psycholinguistic Perspective on = 2006
 רביד,

- Linear Formation in Hebrew Nominals”, *Morphology* 16 (2006), pp. 127–148
- S. Romaine, *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*, = 2000, רומיין, Oxford 2000
- רשף, תשס”ב = י’ רשף, “בתשובה למכתבו מיום...: צורת הכבוד בלשונם של דוברי העברית בתל-אביב בתקופת המנדט”, מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשונות הלשונית בישראל, בעריכת ש’ יזרעאל ומ’ מנדלסון (תעודה, יח), תל-אביב תשס”ב, עמ’ 299–327
- רשף, תשס”ט = י’ רשף, “המשכיות מול שינוי בהתגבשותה של העברית הבינונית: עיון במצבה של מערכת הפועל בראשית תקופת המנדט”, מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה, בעריכת ח”א כהן, ירושלים תשס”ט, עמ’ 143–176
- Y. Reshef, “The Re-emergence of Hebrew as a National Language”, = 2012, רשף, *Semitic Languages: An International Handbook*, eds. S. Weninger and M. P. Streck, Berlin 2012, pp. 546–554
- שור, תשנ”ו = ש”א שור, “הצעת לוח זמנים בתהליך ה’תכנון’ של השיבה המלאה לעברית”, בלשנות עברית 40 (תשנ”ו), עמ’ 47–59
- שורצולד, תשמ”א = א’ שורצולד, דקדוק ומציאות בפועל העברי, רמת גן תשמ”א
- שורצולד, תש”ן = י’ שורצולד, החינוך הממלכתי דתי: מציאות ומחקר, רמת גן תש”ן
- שורצולד, תשנ”ג = א’ (רודריג) שורצולד, “שקיעי ספרדית-יהודית בעברית החדשה”, פעמים 56 (תשנ”ג), עמ’ 33–49
- שורצולד, תשנ”ה = א’ (רודריג) שורצולד, “שקיעי המילון העברי בימינו: השפעת המקורות, לשונות היהודים ולשונות העמים על העברית בת-זמננו”, בלשנות עברית 39 (תשנ”ה), עמ’ 79–90
- O. (Rodrigue) Schwarzwald, “Inflection and Derivation in Hebrew = 1998, שורצולד, Linear Word Formation”, *Folia Linguistica* 32 (1998), pp. 265–287
- O. (Rodrigue) Schwarzwald, “Three Related Analyses in Modern = 2009, שורצולד, Hebrew Morphology”, *Egyptian, Semitic and General Grammar – Workshop in Memory of H. J. Polotsky (8–12 July 2001)*, eds. G. Goldenberg and A. Shisha-Halevy, Jerusalem 2009, pp. 277–301
- שורצולד, תשס”ט = א’ (רודריג) שורצולד, “התפתחויות מורפולוגיות בעברית”, מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה, בעריכת ח”א כהן, ירושלים תשס”ט, עמ’ 177–209
- O. (Rodrigue) Schwarzwald, “The Typology of Nonintegrated Words = 2013, שורצולד,

in Hebrew", *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 10 (2013), pp.

41–53 (<http://www.skase.sk/Volumes/JTL22/index.html>)

שורצולד, בדפוס = א' (רודריג) שורצולד, "עיקרון המכנה המשותף בהתגבשות העברית ובהתפתחותה", (עתיד להתפרסם)

שטיינפלד, תשנ"ג = צ"א שטיינפלד (עורך), רש"י: עיונים ביצירתו, רמת גן תשנ"ג
שטרית, 2004 = ס"ש שטרית, המהפכה האשכנזית מתה – הרהורים על ישראל מזווית
כהה, בעריכת אלי חמו, תל אביב 1999

שלזינגר, תשנ"ו = י' שלזינגר, "המשלב בקודש ובחול", ספר הדסה קנטור: אסופת מחקרים
בלשון, בעריכת א' (רודריג) שורצולד וי' שלזינגר, רמת גן תשנ"ו, עמ'
227–215

שנהב, 2003 = י' שנהב, היהודים-הערבים: לאומיות, דת ואתניות, תל אביב 2003
שרביט, תשס"ו = ש' שרביט, לשונה וסגנונה של מסכת אבות לדורותיה, באר שבע
תשס"ו

תומסון, 2001 = 2001, S. G. Thomason, *Language Contact*, Washington DC 2001